

Barna i fabrikkbyen

BARNA I FABRIKKBYEN

arbeiderliv i Kristiania 1890

Kari Saanum
Signe Torp

Orkana

Kari Saanum og Signe Torp
Barna i fabrikkbyen
arbeiderliv i Kristiania 1890

Forfatter Kari Saanum har mottatt Statens kunstnerstipend
og Bydel Sagenes kulturstipend.
Illustratør Signe Torp har mottatt Statens kunstnerstipend og fått støtte fra Grafill,
Kulturetaten, Oslo kommune og Norsk Illustrasjonsfond.

Støttet av

Oslo

Omslagsillustrasjon og design: Signe Torp
Sats: Design Baltic
Trykk: Dardedze holografija

© Orkana forlag 2024
Orkana forlag as, 8340 Stamsund

ISBN: 978-82-8104-587-3

www.orkana.no
post@orkana.no

INNHold

Forord.....	7
-------------	---

DEL I: HANNA, OSKAR OG MARIE 9

1. I kammerset	10
2. Arbeidsdagen begynner	15
3. Middag	18
4. I spinneriet.....	23
5. Hjelp.....	28
6. «Brenna»	32
7. Kjerra	36
8. «Villaen»	41
9. Damene på verandaen.....	44
10. Doktoren	48
11. Fabrikkeieren og vognmannen.....	52
12. En tordentale	56
13. Et sanatorium for skrofuløse	58
14. Sent ute.....	62
15. Kremmerhuset	64
16. Gaver og hjelp	67
17. Smuler, drops eller eple?.....	70
18. Hos Schiseng	72
19. Et drops og en fortelling til mamma.....	77
20. Et tog til Graahs kontor	80

DEL II: KRISTIANIA PÅ 1800-TALLET..... 85

1. Tekstilindustrien ved Akerselva og den industrielle revolusjon i Norge	86
2. Skolegang og straff.....	87
3. Mat og drikke i arbeiderfamilien	88
4. Barn og arbeid	90

5. Sykdommer og skader på tekstilfabrikkene.....	91
6. Apotek, medisin og igler	93
7. Arbeiderboliger – «Brenna»	94
8. Barn på børneasyll, i pleie og på anstalt	95
9. Villaer og slott	98
10. Verdig og uverdigg fattige i Kristiania	99
11. Hestevogner, nattmannen, og pudrettfabrikken	100
12. Yrkessykdommer.....	102
13. Skrofulose, tuberkulose og sanatorier.....	103
14. Klær for kvinner og menn i arbeiderklassen	104
15. Hanna, Oskar og Marie – hvem var de?.....	106
16. Velstand og veldedighet	107
17. Oskar Braaten – fra fattiggutt til berømt forfatter.....	109
18. Oppbevaring og konservering av mat	110
19. «Kremmerhuset» – en novelle av Oskar Braaten.....	112
20. Fabrikkjentene streiker.....	113
Etterord.....	116
Ordforklaringer	117
Kilder.....	125
Bøker vi har lest og anbefaler.....	126
Andre bøker – mest for voksne.....	127
Takk.....	128

FORORD

Har du noen gang lurt på hvordan det var å være barn før i tiden? Før det fantes biler, mobiltelefoner, datamaskiner og internett?

Denne boka tar deg med til slutten av 1800-tallet og bydelen Sagene i Kristiania, som Oslo het da. Her ble noen av de første fabrikkene i Norge bygget på 1840–50-tallet.

På denne tiden vokste byen veldig raskt. I årene 1834–1900 ble tallet på mennesker som bodde i Kristiania, nesten tidoblet! Mange av de som kom til byen, flyttet til Sagene for å jobbe ved en av fabrikkene der, og denne boka handler først og fremst om dem.

Boka er i to deler. Den første delen er en oppdiktet historie, der handlingen er inspirert av bøkene og livet til forfatteren Oskar Braaten. Han vokste opp nettopp på Sagene på slutten av 1800-tallet, sammen med storesøsteren Hanna og moren Marie. Marie jobbet på tekstilfabrikkene ved Akerselva, og mange av bøkene til Oskar handler om hvordan det var å være barn i arbeiderklassen på Sagene.

Selv om historien er oppdiktet, inneholder den mange detaljer fra det vi vet om Oskar og familien hans. Den beskriver ting som kunne ha skjedd ved tekstilfabrikkene på Sagene en

vanlig sommerdag i 1890, det året da den virkelige Oskar fylte ni år og den virkelige Hanna fylte tolv år.

I den andre delen av boka er ingenting diktet opp. Hvert kapittel tar for seg forskjellige temaer fra historien om Hanna, Oskar og Marie, og handler om hvordan det virkelige livet var for folk fra arbeiderklassen i Kristiania.

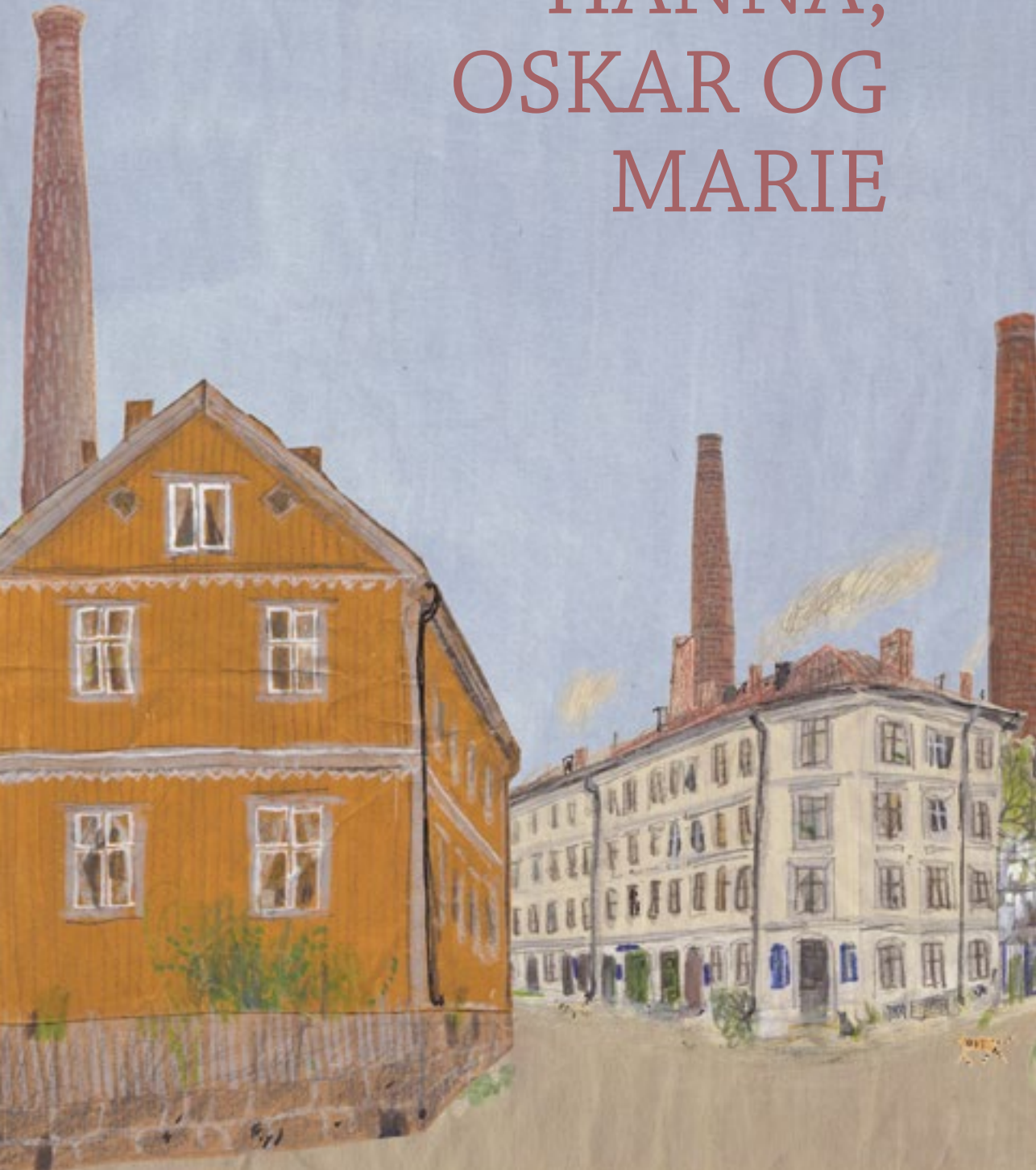
Vi er to som har laget denne boka sammen: Signe har tegnet, og Kari har skrevet. For å gi et så riktig bilde som mulig av både tiden og menneskene i fabrikkbyen Kristiania har vi lest mange bøker og artikler, og sett på gamle historiske papirer, tegninger og fotografier. Vi har gått i gatene som er beskrevet i boka, sett på husene der, og fått tillatelse til å komme inn i flere av bygningene vi beskriver. Og så har vi vært mye på museum!

Boka inneholder en god del gamle og vanskelige ord. Mange av disse er forklart i ei ordliste bakerst i boka.

God lesing!

DEL I

HANNA, OSKAR OG MARIE

I KAMMERSET

Hanna våkner av at mamma står opp. Klokka på kommoden viser halv fem.

Mamma begynner på jobben i Graahs spinneri klokka seks, men Hanna vet at mamma har mye å gjøre før hun kan dra hjemmefra.

Hanna ligger i senga og døser. Hun trenger heldigvis ikke å stå opp ennå. Oskar sover i den andre enden av skuvsenga. Han er minst, så han får sove lengst.

Hanna lukker øynene og hører på lyden av mamma som kler på seg. Når hun er ferdig, skyver mamma skapsenga inntil veggen og trekker for forhenget, sånn at senga ikke skal synes. Kammeret virker ryddigere da. Til slutt åpner mamma vinduet. Det har vært varmt i natt. Heldigvis har de vindu. Ikke alle har det.

Mamma går ut på kjøkkenet de deler med familien i det andre kammeret. De deler på komfyren og kjøkkenbenken og skapet også, men de har sin egen brødboks! Og egne tallerkener, som mamma har hengt opp på veggen for å pynte.

Brødet var tørt da de spiste frokost i går. Da blir det sørpe til frokost i dag. Hanna hører mamma brekke opp brødet, legge smulene i to skåler og strø på litt sukker. Etterpå legger hun ved i komfyren og heller vann på kjelen for å koke kaffe på gruten

fra i går. Hanna vet at resten av grøten de spiste til kvelds i går, har blitt tjukk og klissete som lim i løpet av natta. Men de kaster ikke mat, så i dag har mamma kald grøt til frokost.

Mamma skynder seg ned på dassen i gården. Når hun kommer opp, har hun med seg vasketøyet hun hengte ut til tørk i går kveld. Mamma er nøye med at klærne deres er hele og rene. Hanna og Oskar skal ikke se skitne og lurvete ut selv om mamma jobber på fabrikk.

Mamma tar med seg grøttallerkenen og en kopp kaffe inn på kammerset. Når hun har spist ferdig, går hun ut på kjøkkenet og skyller opp sokkene som har ligget i bløt i vaskebalja siden i går kveld.

Tenk om mamma ikke trengte å jobbe, men kunne vært hjemme sånn som de damene som er gift. Hanna og Oskar ser nesten aldri mamma, og de savner henne hele tiden. De som jobber på fabrikk, har bare fri om søndagene, og til jul. Derfor er jula den beste tiden. Da kan de være sammen hele tiden, alle tre.

Pappa dro med båten til Amerika før Oskar ble født. Siden har ingen sett han. Mange drar til Amerika nå. Det er lett å få arbeid, og det går an å bli rik der, selv om man er fattig når man kommer dit.

«Er du våken, jenta mi?» spør mamma. Hun setter seg på senga og stryker Hanna over håret. «Du må hjelpe Oskar med å stå opp, så han ikke kommer for sent på skolen.»

«Jeg skal få han opp, mamma», sier Hanna.

«Takk, jenta mi. I morgen er det lønningsdag», sier mamma og klemmer hånden til Hanna. «Da skal vi ha noe godt til kvelds.»

I det samme lyder «Blåsa». Lyden uler ut over hele Sagene og høres ut som skriket til en som kaster seg utfor et høyt fjell. Når «Blåsa» går, er det fem minutter til fabrikkporten stenger. Den som ikke rekker frem i tide, må betale bot.

Mamma skvetter opp fra senga. «Nå må du stå opp, Hanna», sier hun.

Så skynder hun seg ut på kjøkkenet og river arbeidsforkleet ned fra døra. Hanna hører mamma løpe på klaprende tresko ned trappa, ut porten, mot Beierbrua, der arbeiderne kommer strømmende fra Sagene, Torshov, Bjølsen, Sandaker og Grünerløkka for å nå frem før porten stenger.

2.

ARBEIDSDAGEN BEGYNNER

Hanna og Oskar går på Sagene skole.

Skolen er for liten til at alle barna kan gå der samtidig. Hanna er tolv år og går på skolen etter middagen, fra klokka to til klokka seks. Oskar er åtte år og går på skolen fra klokka åtte til tolv.

Heldigvis bor de rett ved siden av skolen. Da Oskar var liten, måtte Hanna stå opp samtidig med mamma og følge Oskar bort på Sagene Børneasyl, før hun selv gikk på skolen. Da Oskar gikk på børneasylet, bodde de ikke i Holsts gate 2, men i et lite hus i Sandakerveien. Og selv om det var kort vei til børneasylet, var det fælt å stå opp så tidlig.

Hanna vekker Oskar og heller varm kaffe på sørpa deres. Så løper hun ned alle trappene for å gå på dassen i gården. Hun må stå i kø før det blir hennes tur. Dassene lukter fælt når det er varmt ute. Verst er det om kvelden, når folk har vært på dass hele dagen. Når det blir mørkt, kommer rottene. En gang føyk det ei diger rotte over beina hennes mens hun satt der. Huff!

Når hun kommer opp, har Oskar stått opp. Mens han slafser i seg sørpa, hører Hanna han i leksene.

Etter at Oskar har dratt på skolen, bretter Hanna tørkeklærne mamma tok opp, og legger dem i kommoden. Så kler

hun på seg. Mamma ba henne stoppe strømper, sånn at de slipper å gjøre det i kveld. Men det får vente. Hanna må lage middag først.

Hun vasker opp gryta fra kveldsmaten i går og setter den på komfyren. Det er egentlig Oskar sin jobb å vaske opp etter kveldsmaten. Men i går var han ute og lekte i bakgården til det var sengetid, så da må hun ta den jobben og.

Hanna skreller og skjærer opp grønnsaker, putter dem i gryta og heller på vann. De skal ha suppe når mamma kommer hjem til middag. Hun slenger en ekstra vedskie inn i komfyren, så suppa skal koke raskt opp. Til slutt rydder og vasker hun kjøkkenbenken. Nå er det tid for lekser.

Hanna kikker opp på klokka på kommoden. Det er allerede to timer siden Oskar dro – så fort tiden går. Men hun har jo glemte å spise! Og så må hun stille seg før hun kan gå ut.

Hanna hiver i seg sørpa fra skålen. Den er tjukk og seig, æsj. Hun går ut på kjøkkenet og vasker seg under det kalde vannet fra springen. Så går hun inn på kammerset igjen for å dekke på til middagen.

Nå begynner hun å få dårlig tid til leksene! Oskar kommer hjem fra skolen snart. Da skal de to ned på fabrikken.

Hver dag går Oskar og Hanna med matspann til arbeiderne som ikke har noen til å koke middag for seg. De tjener 10 øre i uka for hvert spann de går med. Nå som Hanna og Oskar har blitt flinke til å bære matspann, kan begge tjene 80 øre hver uke. Pengene gir de til mamma. Hun gir dem 15 øre i uka i lommepenger.

Hanna ønsker seg et nytt skjørt til konfirmasjonen. Hun har allerede begynt å spare.

MIDDAG

Klokka er kvart over tolv da Oskar kommer hjem fra skolen. «Jeg er sulten», sier han.

Hanna har sittet og gjort regnestykker og helt glemst middagen. Hun fyker ut på kjøkkenet og trekker lokket av gryta, men den damper ikke engang. Hun river opp døra til komfyren. Ilden har gått ut. Og de er tomme for ved!

«Stikk ned til Petrine og lån noen vedskier. Gryta har gått ut av kok», sier hun til Oskar. Middagen deres må være klar når mamma kommer hjem i pausen klokka ett!

Oskar kommer tilbake med forkleet fullt av vedskier som han har fått låne av kokekona Petrine i etasjen under. Han slenger et par skier inn i komfyren.

«Koker suppa?» roper Hanna inne fra stua, mens Oskar blåser liv i ilden.

«Ikke mas», roper han tilbake.

Hanna rydder vekk skolebøkene. Kanskje hun rekker å gjøre ferdig de siste leksene etter middagen. Men nå må de først ned på fabrikken!

De skynder seg ned til Petrine. Kokekona lager mat til arbeiderne som ikke rekker hjem for å spise i pausen. Petrine har helt maten over i matspann som står på rad og rekke nedover trappa. Hanna og Oskar tar fire spann i hver hånd. Så løper de ut av gården, ned til Beierbrua. De krysser brua over

til fabrikktorget og springer bort til porten, der portneren sitter og vokter over plassen og inngangen til fabrikk.

«Sett fra dere spanna nede i forhallen og kom tilbake med en gang!» roper han etter dem.

De løper ned trappa mot inngangen fabrikkarbeiderne bruker.

«Sinnamann», knurrer Oskar.

Ei skjære kommer mot dem idet de er på nedover. Den styrer rett mot hodet til Hanna og sneier håret hennes.

«Husj!» roper Hanna og slår rundt seg med hendene for å jage bort fuglen.

«Den passer bare på ungene sine», sier Oskar.

På nedsiden av fabrikk står døra inn til forhallen åpen. Unger i alle aldre med mat-spenn i hendene trenger seg inn gjennom døråpningen.

Hanna og Oskar setter fra seg spannene.

Oppe fra spinneriet hører de lyden av spinnemaskinene som durer og går. Det høres ut som lyden av kvitrende småfugler. En høy, hvislende lyd.

Hanna og Oskar har aldri vært inne i spinneriet der mamma jobber. Flere av ungene i gården har småjobber etter skoletid på arbeidsplassen til foreldrene. Men mamma vil ikke at Oskar og Hanna skal jobbe på fabrikken. Det får holde at de går med matspann og tjener noen øre på det.

«Dere kan skade dere», har mamma sagt. «Skli på maskinolja på gølv, skjære dere på ting, eller få kapp av en finger på en av maskinene. Fabrikken er ikke en lekeplass. Det burde ikke vært lov for unger å jobbe der.»

«Sett fra dere spanna og kom dere hjem. Nå skal vi spise her!» roper en dame med tørkle rundt håret.

Oskar og Hanna smetter opp trappene, forbi huset til portneren, bort til Beierbrua. Der de blir stående og vente på mamma.

Fabrikkjentene strømmer ut av porten på «Graah». Men hvor blir det av mamma?

Portneren går ut av huset sitt for å stenge porten. Det kommer ikke flere fabrikkjenter nå.

Hanna og Oskar løper over fabrikktorget. Portneren skal til å smelle igjen porten, da den digre skjæra som sneiet Hanna, plutselig stuper ned mot bakhodet hans. «Ha deg vekk!» roper portneren og veiver med armene for å jage vekk fuglen.

Hanna og Oskar ser på hverandre.

«Kom!» sier Hanna.

De piler inn gjennom porten og løper ned trappene, inn i forhallen.

I SPINNERIET

Matspannene som sto i forhallen, er borte. Arbeiderne som ikke har gått hjem i middagspausen, har tatt med seg spannene og gått for å spise ute i det fine været.

Lyden av maskinene i spinneriet har stilnet.

Hanna og Oskar åpner døra inn til trappehuset og lister seg opp steintrappa som fører opp til 2. etasje.

«Spinderi. Adgang forbudt for uvedkommende», leser Oskar på skiltet på veggen. Han drar i døra ved siden av skiltet. Den er så tung at Hanna må hjelpe til.

Inne på spinneriet står maskinene i lange rekker etter hverandre. Selv om det er vinduer på begge langveggene, er det mørkt der inne. Lufta er tett av støv, det ser ut som det snør! På veggene har støvet klistret seg sammen til tjukke flak.

De går inn i det tomme spinneriet. Fra en av maskinene drypper det olje ned på gulvet. Støvet svir og klør i halsen og øynene. Hvordan orker mamma å være her hele dagen?

Mellom maskinene ser Oskar plutselig noe som rører seg. Er det en katt? Ei diger rotte? En sekk med ull?

«Det er noe der!» Oskar stopper og peker.

«Hysj», sier Hanna og kniper sammen øynene. Mørket gjør det vanskelig å skjelne tingene i rommet fra hverandre. Støvet stikker som sand i øynene, og det blir verre jo mer hun klør.

Men det er ingen rotte eller katt eller sekk de har sett. Det er et menneske som sitter der, bøyd fremover, med ryggen til.

Nå som øynene deres har vent seg til mørket, ser Hanna og Oskar at det er enda en person der, som ligger på gulvet.

Plutselig nyser Hanna, og personen som sitter med ryggen til, snur seg brått.

Mamma!

«Men kjære dere, hva gjør dere her?» roper mamma lavt.

Hanna og Oskar løper bort til henne.

«Er hun død?» Hanna stirrer stivt på hun som ligger på gulvet.

«Nei. Men Mathea hoster så fælt at hun nesten ikke klarer å puste», sier mamma og løfter litt på hodet til Mathea for å legge sjalet sitt under henne.

På gulvet ved siden av Mathea ser Hanna en liten, klissete dam full av tråder. Mamma følger blikket hennes.

«Mathea hoster så hun kaster opp», sier hun.

Mathea er hvit i ansiktet. Hun stirrer opp i taket mens hun puster fort og hvesende, og plutselig griper hun fatt i hånden til mamma. «Hjelp meg», hvisker hun.

«Kommer hun til å dø?» spør Oskar.

«Nei, Oskar», svarer mamma bestemt. «Mathea har fillesjuka og trenger medisin. Og så må hun ut herfra.»

«Kan ikke doktoren komme?» Oskar stirrer stivt på Mathea.

Mamma og stryker Mathea over håret. «Han kommer ikke hvis vi fabrikkjentene sier ifra.»

«Kanskje vi kan hjelpe til?» foreslår Hanna. Mamma ser raskt opp på henne.

«Dere kan løpe over på apoteket og fortelle apotekeren hva som har skjedd», sier mamma. «Det er ikke særlig annet å gjøre. Og se å få tak i ungene til Mathea. Hun er redd nå og trenger

å ha ungene rundt seg. Den minste er visst sjuk i dag, så da vel en av dem hjemme og passer på.»

«Det er sikkert Inga. Hun går i klassen min», sier Hanna.

«Stikk ned til Brenna og hent Inga og minsten nå!» Mamma snur seg brått tilbake mot Mathea, som på nytt hiver etter pusten. Det piper i brystet hennes. Og plutselig begynner hun å puste veldig fort, som en hund som svetter.

Mamma tar tak under armene til Mathea og heiser henne halvveis opp på fanget sitt.

«Skynd dere!» roper mamma.

5.

HJELP

Portneren har gått inn i huset sitt og merker ikke at Hanna og Oskar åpner porten og sniker seg ut.

«Stikk over på apoteket, Oskar. Så drar jeg ned til Brenna og henter Inga», sier Hanna.

«Men jeg vil bli med deg», sier Oskar engstelig.

«Oskar, dette klarer du», sier Hanna og klemmer hånden hans.

«Se deg for», roper hun idet Oskar krysser Sagveien. Om det kommer en hestevogn over torget, er det ikke sikkert den stanser hvis Oskar løper ut i veien. En av ungene som bor i gården deres, ble påkjørt av en hestevogn, og hun mistet det ene øyet.

Oskar ser seg for til begge sider. Så piler han på skrå over gata mot den staselige apotekergården. Hanna ser han bykse opp trappa til apoteket, rive opp døra og storme inn. Dørbjella ringler over hodet på han.

Hanna skynder seg nedover Sagveien.

Ungene til Mathea har en pappa, men alle vet at Albert Nilsen er mer på ølkjelleren enn på jobben. Han bor til leie i et kammers sammen med andre enslige mannfolk i Sagveien 11, som ligger tvers overfor Brenna. Men Albert Nilsen hjelper ikke Mathea med verken penger, mat eller klær til ungene.

Hva skal de leve av hvis Mathea ikke kan jobbe lenger? Karl, storebroren til Inga, skyller flasker på bryggeriet når han ikke går på skolen. Han gir alle pengene han tjener, til moren sin. Men lønna hans er ikke nok til å forsørge familien.

Og hvis Mathea dør ...?

Unger som ikke har mor og far til å ta seg av dem, kan komme i pleie. Og selv om ungene er søsken, er det ikke sikkert de får være hos samme familie. De som tar til seg pleiebarn, kan være folk som trenger noen til å jobbe for seg. En til å stelle i fjøset. En til å passe den gamle i huset.

Ikke alle får det bra i pleiefamilien de kommer til. Hanna har hørt om pleiebarn som blir slått og ikke får nok å spise.

Hvis Inga blir satt bort, kan hun komme i pleie hos folk som trenger en tjenestejente. Men tjenestejenter har det ikke alltid greit. Kanskje må hun bo på kjøkkenet der hun tjener, eller i spiskammeret, der maten blir oppbevart.

Hanna har til og med hørt om en som måtte bo i et klesskap.

